

Magdalena Wiśniewska-Drewniak

O rosnącym zainteresowaniu archiwami społecznymi w Polsce¹

70

Autorka

jest doktorantką na Wydziale
Nauk Historycznych Uniwersytetu
Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Słowa kluczowe:

archiwa społeczne, archiwistyka,
dokumentowanie przeszłości,
Ośrodek KARTA

Keywords:

community archives, archival
studies, documenting past, KARTA
Centre

DOI

10.26368/17332265-041-1-2018-4

Abstrakt

Archiwa społeczne to oddolne działania dokumentacyjne prowadzone zwykle przez fundacje i stowarzyszenia, ale także przez grupy nieformalne lub osoby prywatne. Zajmują się one dokumentowaniem historii lokalnej, ruchów lub wydarzeń, mniejszości, sportu czy kultury, gromadząc różnego rodzaju materiały (fotografie, wspomnienia, nagrania). Artykuł przedstawia rozwój archiwistyki społecznej w Polsce w ciągu ostatnich pięciu lat na kilku płaszczyznach: aktywności samego ruchu oddolnego dokumentowania (zwłaszcza za sprawą działań Ośrodka KARTA), zainteresowania ze strony państwowej służby archiwalnej i organów państwa oraz coraz większej obecności tej tematyki w archiwistyce naukowej.

Abstract

Community archives are generally defined as grassroots documentation efforts pursued by foundations and associations, and also by informal groups or by private individuals. They assemble all and sundry materials (photographs, memoirs, recordings) pertaining to various aspects of local history, initiatives and events, minorities, sports, or culture. The article recounts the development of community archives in Poland over the past five years on several different levels – grassroots archival activity itself (particularly as pursued by the KARTA Centre), involvement of the national archives and other public authorities, and growing interest in these social initiatives on the part of academic archivists.

Pytanie o istotę tytułowych archiwów społecznych jest jednocześnie i łatwe, i trudne. Wydaje się, że archiwiści – zarówno zajmujący się archiwami naukowo, jak i praktycy – intuicyjnie wiedzą, czym są archiwa społeczne, spierają się jednak o szczegóły (Czarnota 2011; Ziętał 2012; Czarnota 2013; Wiśniewska 2013a; Chorążyczewski 2015). Dość ogólną i, jak sądzę, wystarczającą na potrzeby niniejszego opracowania definicję zjawiska zaproponowała Fundacja Ośrodka KARTA: „Archiwum społeczne powstaje w efekcie celowej oddolnej działalności obywatelskiej. Jego główną misją jest aktywne działanie na rzecz ratowania i ochrony dziedzictwa kulturowego, a celem – pozyskiwanie, zabezpie-

1 Artykuł przygotowano w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki „Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku” (2015/19/N/HS3/02466).

czanie, opracowanie i udostępnianie materiałów wchodzących w skład niepaństwowego zasobu archiwalnego” (<http://www.archiwa.org>).

Powyższa definicja, jak każda inna, która powstała do tej pory, jest jednak tylko próbą ujęcia w słowa zjawiska bardzo różnorodnego i wymykającego się definiowaniu (Ziętał 2014). Czym charakteryzują się więc archiwa społeczne?

Co najważniejsze, są to inicjatywy oddolne, powstałe z pasji do przeszłości i jej dokumentowania. Ktoś wcale nie musiał podejmować się takiej działalności, a jednak powziął decyzję o tym, że chce gromadzić materialne ślady przeszłości (lub dopiero je materializować, na przykład nagrywając relacje historii mówionej). Wydaje się, że kwestia powodów, dla których ktoś decyduje się na tego typu aktywność archiwalną, jest jednym z ciekawszych pytań badawczych związanych ze społeczną archiwistyką (Wiśniewska 2013b).

Drugą ważną cechą archiwów społecznych jest ich różnorodność. Mogą one przyjmować różne formy organizacyjne. Najczęściej inicjatywy uznawane za archiwa społeczne działają w ramach fundacji i stowarzyszeń, niekiedy jednak tworzą je również grupy nieformalne i osoby prywatne (zależnie od przyjętej definicji, w krąg twórców zalicza się również partie polityczne, przedsiębiorstwa prywatne, a nawet organy samorządu terytorialnego).

Archiwa społeczne mogą dokumentować różnego typu obszary tematyczne. Wiele jest archiwów zajmujących się historią lokalną (na przykład Bronowickie Archiwum Społeczne w Krakowie, Fundacja „Archiwum Ziemi Sanockiej” w Sanoku, Krzczonowskie Stowarzyszenie Regionalne w Krzczonowie na Lubelszczyźnie). Niektóre archiwa społeczne skupiają się na określonym tematycznie wycinku przeszłości, jak toruńska Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej – Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej i Wojskowej Służby Polek, Fundacja „Archiwum Fotograficzne Tułaczy” w Warszawie, dokumentująca historię wojennych losów tak zwanych dzieci Andersa (dzieci ewakuowanych podczas wojny z terytorium byłego Związku Radzieckiego wraz z Armią Andersa), czy Fundacja Archiwum Filmowe „Drogi do Niepodległości”, gromadząca nagrania wideo z lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, szczególnie „karnawał »Solidarności«”, stan wojenny, obrady okrągłego stołu oraz transformację ustrojową. Istnieją również archiwa dokumentujące na przykład dzieje drużyny sportowej (jak Izba Pamięci Pogoni Szczecin), życie muzyczne wsi w Polsce, na Ukrainie i Białorusi (Fundacja Muzyka Odnaleziona – Archiwum Muzyki Wiejskiej), a także historię mniejszości w Polsce: Romów (Stowarzyszenie Romów w Polsce, Romski Instytut Historyczny), Ormian (Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich – Archiwum Polskich Ormian), osób LGBT (Stowarzyszenie Lambda Warszawa).

Różnorodność archiwów społecznych przejawia się także w charakterze gromadzonych przez nie materiałów. Najczęściej w archiwach społecznych spotyka się fotografie i nagrania wideo, dokumenty osobiste, wspomnienia i dokumenty życia społecznego, co zapewne jest związane z wizualną atrakcyjnością oraz łatwym dostępem do tego typu materiałów. Ponadto wiele archiwów społecznych gromadzi zbiory muzealne i biblioteczne (Sobczak, Kudosz 2016). Warto również wspomnieć, że wiele tego typu oddolnych inicjatyw dokumentacyjnych zajmuje się gromadzeniem kopii materiałów archiwalnych pozyskiwanych przede wszystkim od osób prywatnych – w takim wypadku dokumenty po wykonaniu cyfrowego odwzorowania są zwracane właścicielowi.

Archiwa społeczne są istotnym składnikiem archiwalnej rzeczywistości w Polsce i z każdym rokiem są coraz bardziej zauważalne. Nie tylko dysponują bardzo cennymi materiałami archiwalnymi², ale także niejednokrotnie są ośrodkami aktywizującymi lokalną społeczność, angażując się również w organizację różnych przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym i popularyzatorskim. Często współpracują z innymi instytucjami i organizacjami. Niektóre archiwa społeczne w opracowaniu materiałów (zwłaszcza fotografii) stosują ideę folksonomii (czyli społecznego opisywania treści) i organizują akcje dokumentacyjne, w tym nagrywania historii mówionej.

Rosnące zainteresowanie i liczebność

Niniejsze opracowanie i moje zaangażowanie w badania archiwów społecznych są wyrazem pewnej tendencji, występującej nie tylko w Polsce, ale także za granicą – upowszechniającego się ostatnio zainteresowania oddolnymi inicjatywami dokumentacyjnymi i rosnącej świadomości ich istnienia (Flinn 2007; Czarnota 2014). Sama idea oddolnego dokumentowania nie jest zjawiskiem bardzo nowym – zależnie od przyjętych definicji można lokować początki takich inicjatyw sto, a nawet więcej lat wstecz (Wiśniewska 2016; Gilliland, Flinn 2013; Flinn 2007), ale to ostatnie dekady przyniosły szersze rozpoznanie zjawiska zarówno przez archiwistów i innych praktyków w dziedzinach związanych z dziedzictwem kulturowym czy akademików, jak i przez instytucje publiczne (Gilliland, Flinn 2013).

Zanim jednak opiszę, jak objawia się ten wzrost zainteresowania społecznymi archiwami w Polsce, muszę wspomnieć o jeszcze jednej kwestii, mianowicie o skali zjawiska. Dziś w Polsce funkcjonuje prawdopodobnie kilkaset takich inicjatyw – Ośrodek KARTA w prowadzonej internetowej bazie danych archiwów społecznych wymienia ich obecnie 499 (<http://www.archiwa.org>). Liczba archiwów wprowadzonych do bazy danych jest ściśle związana ze stosowaną obecnie i w przeszłości przez Ośrodek KARTA definicją archiwum społecznego (por. Wiśniewska-Drewniak 2017). W raporcie sporządzonym w 2007 roku przez Community Archives Development Group (CADG) autorzy oszacowali, że w Wielkiej Brytanii mogło działać nawet trzy tysiące archiwów społecznych, angażujących przypuszczalnie około miliona osób (Flinn 2007, s. 164; CADG 2007, s. 3). Datowany na 2004 rok raport brytyjskiej grupy Archives Task Force sugeruje, że archiwa społeczne mogą stanowić liczebnie nawet 13% wszystkich archiwów w Zjednoczonym Królestwie (ATF 2004, s. 75)³.

2 Doskonałym przykładem jest zebrana przez Fundację Ośrodka KARTA kolekcja „Solidarność – narodziny ruchu”, dokumentująca okres od sierpnia 1980 do grudnia 1981 roku, która w 2003 roku została wpisana na listę UNESCO „Pamięć Świata” (wraz z tablicami zawierającymi dwadzieścia jeden postulatów Międzynarodowego Komitetu Strajkowego przechowywanymi w Muzeum Morskim w Gdańsku) (<http://www.unesco.pl>).

3 Inne wymienione w badaniu kategorie archiwów to: archiwa filmowe i dźwiękowe (1%), archiwa medyczne, prywatne i niezależne (19%), archiwa biznesowe i firmowe (5%), archiwa instytucji charytatywnych (4%), muzea i galerie (20%), archiwa religijne (6%), archiwa uniwersyteckie i instytucji edukacyjnych (18%) oraz archiwa władz lokalnych (14%), przy czym te ostatnie, choć liczebnie stanowią tylko 14% wszystkich brytyjskich archiwów, zatrudniają największą liczbę pracowników i przechowują największe zasoby archiwalne.

Bez względu na konkretne dane liczbowe, zależne zresztą w ogromnej mierze od zastosowanego rozumienia terminu „archiwum społeczne”, literatura naukowa i obserwacja rzeczywistości archiwalnej wskazują wzrost w ostatnich dekadach popularności zjawiska oddolnego dokumentowania (Flinn 2007; Flinn, Stevens, Shepherd 2009; Wiśniewska 2016). W Polsce głównym czynnikiem tego wzrostu są między innymi zmiany ustrojowe przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Wśród innych czynników zwiększania się liczby społecznych inicjatyw dokumentacyjnych wymienia się na przykład procesy migracyjne i zmiany w życiu społeczności związane z poczuciem tracenia tożsamości lub jej marginalizowania, wpływy industrializacji i deindustrializacji oraz zmiany pokoleniowe, rosnące zainteresowanie historią lokalną, rodzinną i indywidualną, wzrost możliwości finansowania tego typu inicjatyw. Istotny wpływ na powstawanie społecznych archiwów miała również rewolucja cyfrowa, szczególnie dwa jej aspekty. Pierwszym z nich było ułatwienie za sprawą komunikacji online powstawania społeczności i komunikowania się ich członków między sobą, dzięki czemu nie potrzebują oni już fizycznego miejsca spotkań, ale istnieją tylko (lub przede wszystkim) w świecie wirtualnym. Drugim aspektem było związane z wykorzystaniem cyfrowych narzędzi ułatwienie prac archiwalnych, zwłaszcza takich, jak tworzenie kopii dokumentów oraz zapisywanie wywołanych źródeł oraz ich opisywanie czy udostępnianie (Flinn 2007; Flinn, Stevens, Shepherd 2009; Gilliland, Flinn 2013; Norgrove, Mirchandani, Goddard 2008; Flinn, Alexander 2015).

Działania skierowane w stronę archiwów społecznych

Wspomniana wyżej liczba niemal pięciuset archiwów społecznych działających w Polsce nie byłaby możliwa do oszacowania, gdyby nie starania Ośrodka KARTA, który obecnie jest najprężniej działającą organizacją na rzecz ochrony interesów archiwów społecznych. Szczególny okres dla tej dziedziny rozpoczął się w 2012 roku, gdy Fundacja Ośrodka KARTA uzyskała dofinansowanie z Narodowego Instytutu Audiowizualnego na realizację projektu „Archiwa społeczne w Polsce”. W ramach wdrażania projektu powstała strona internetowa [archiwa.org](http://www.archiwa.org) i internetowa baza archiwów społecznych (<http://www.archiwa.org>), a także publikacja *Archiwistyka społeczna*, zawierająca obok tekstów teoretycznych dotyczących archiwów społecznych (w tym między innymi autorstwa ówczesnego Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i Tomasza Czarnoty – przedstawiciela środowiska akademickiego) również część praktyczną o charakterze podręcznika dla społecznych archiwistów (Ziętał [red.] 2012). Zarówno strona internetowa i baza danych, jak i podręcznik miały znaczny wpływ na rozwój praktyki i badań archiwów społecznych w Polsce.

W latach 2014–2016 Ośrodek KARTA realizował projekt „Stabilizacja archiwistyki społecznej w Polsce”, finansowany w ramach programu „Obywatele dla Demokracji” z Funduszy Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Wśród rezultatów projektu można wymienić międzynarodową konferencję „Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem”, która odbyła się w październiku 2014 roku, i będącą jej pokłosiem polsko-angielską publikację pokonferencyjną o tym samym tytule (Ziętał [red.] 2015). W ramach tego samego projektu stworzono również Otwarty System

Archiwizacji (OSA) – oprogramowanie służące opisywaniu zasobów przez archiwa społeczne. W październiku 2014 roku Ośrodek KARTA, jako rzecznik archiwistyki społecznej w Polsce, zorganizował I Kongres Archiwów Społecznych, w którym wzięli udział przedstawiciele ponad 120 oddolnych inicjatyw dokumentacyjnych oraz goście z takich instytucji publicznych jak Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego czy Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. W trakcie kongresu po raz pierwszy zaprezentowano wspomniany wyżej Otwarty System Archiwizacji. Przedmiotem spotkania było również „sieciowanie” archiwów społecznych – zaproszenie ich do współtworzenia powołanej przez Ośrodek KARTA Sieci Archiwów Społecznych – oraz przyjęcie przez obecnych na kongresie przedstawicieli archiwów Karty Zasad Archiwów Społecznych, podpisywanej później przez kolejne archiwa (<http://www.archiwa.org>). Kolejnymi elementami projektu „Stabilizacja archiwistyki społecznej w Polsce” były teksty dotyczące archiwów społecznych umieszczone na stronie internetowej [archiwa.org](http://www.archiwa.org) i materiały propagujące ruch oddolnego dokumentowania. Ważną częścią projektu było również badanie archiwów społecznych, przeprowadzone w 2014 roku przez Ośrodek KARTA, dotyczące stanu i potrzeb tego typu inicjatyw (Kudusz, Maciąg 2014). We wrześniu 2017 roku, w trakcie VIII Ogólnopolskiego Forum Inicjatyw Pozarządowych, odbył się II Kongres Archiwów Społecznych (<http://www.archiwa.org>), w trakcie którego zaprezentowano między innymi wystąpienia na temat wstępnych wyników badań archiwów społecznych prowadzonych przez Ośrodek KARTA, możliwości współtworzenia Wikipedii przez archiwa społeczne oraz relacji archiwistyki państwowej z archiwistyką społeczną. Najważniejszymi częściami spotkania były dwa panele dyskusyjne z przedstawicielami organizacji pozarządowych. Pierwszy z nich dotyczył pamięci trzeciego sektora, czyli sposobów dokumentowania historii organizacji pozarządowych przez nie same (a więc dbałości o własną dokumentację). W trakcie drugiego panelu dyskutowano o perspektywach archiwów społecznych (ich historii i początkach, kierunkach rozwoju, problemach).

Do istotnych działań Ośrodka KARTA należy również realizacja projektu „Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy”, finansowanego przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych w ramach grantu w programie „Wspieranie działań archiwalnych 2016”. W rezultacie tych działań opracowano ekspertyzę na temat obecnej sytuacji archiwów społecznych w Polsce (Ziętał [red.] 2016).

W zmianę sytuacji archiwów społecznych w Polsce, zwłaszcza na Pomorzu, angażuje się w ostatnim czasie również gdańskie środowisko archiwistów. Dzięki dotacji pozyskanej przez Stowarzyszenie Archiwistów Polskich Oddział w Gdańsku w ramach konkursu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych „Wspieranie działań archiwalnych 2016” uruchomiono projekt „Ekspertyza sytuacji archiwów społecznych w województwie pomorskim”, którego celem było zdiagnozowanie – na podstawie ankiet i wizyt studyjnych – stanu archiwów społecznych działających na terenie właściwości Archiwum Państwowego w Gdańsku (Giziński 2016). Wyniki ekspertyzy zostały następnie zaprezentowane na zorganizowanej w Gdańsku we wrześniu 2016 roku konferencji „Pomorskie archiwa społeczne. W służbie historii”, na której pojawili się również przedstawiciele kilku pomorskich archiwów spo-

tecznych. Z kolei w listopadzie 2016 roku Fundacja im. Stanisława Flisa „Archiwa pomorskie”, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich Oddział w Gdańsku oraz Nadbałtyckie Centrum Kultury zorganizowali konferencję „Przyszłość pamięci. Archiwa społeczne na Pomorzu: funkcjonowanie, zabezpieczanie zbiorów i ich udostępnianie”, w której udział wzięli między innymi przedstawiciele Filмотeki Narodowej, Archiwum Państwowego w Gdańsku oraz Ośrodka KARTA. Konferencja skierowana była do osób prowadzących archiwa społeczne lub rodzinne. W jej trakcie poruszono tematy ważne w codziennej pracy takich niewielkich, oddolnych archiwów, na przykład kwestie udostępniania materiałów z poszanowaniem praw autorskich, sposoby opisywania fotografii, dostępne bezpłatnie oprogramowanie służące ewidencjonowaniu kolekcji, przechowywanie zbiorów, przekazywanie zebranych materiałów innej osobie lub instytucji (<http://www.archiwapomorskie.pl>).

W 2017 roku Stowarzyszenie Archiwistów Polskich Oddział w Gdańsku oraz Fundacja im. Stanisława Flisa „Archiwa pomorskie” otrzymały wsparcie Miasta Gdańska na projekt „Gdańskie historie”, w ramach którego przewidziano zorganizowanie cyklu warsztatów szkoleniowych skierowanych do „gdańskich archiwistów, zarówno dyplomowanych, jak i społecznych, a także do pasjonatów archiwistyki i historii”. Tematyka warsztatów dotyczy działalności dokumentacyjnej, ewidencjonowania zbiorów, digitalizacji, konserwacji i praw autorskich w udostępnianiu materiałów archiwalnych. Pierwszy z cyklu warsztatów odbył się na początku lipca 2017 roku (<http://sap.archiwapomorskie.pl>).

Zainteresowanie ze strony władz archiwalnych

Rezultatem podejmowanych w ciągu ostatnich pięciu lat działań na rzecz archiwistyki społecznej jest między innymi zainteresowanie tą dziedziną ze strony Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Pierwszym wydarzeniem zwiastującym współpracę tej instytucji z archiwami społecznymi było powołanie w listopadzie 2002 roku Rady Archiwów Społecznych. Ponieważ jednak nie utworzono – obiecanego przed zorganizowaniem Rady Archiwów Społecznych – Funduszu Archiwów Społecznych, rada miała tylko charakter nominalny i była pozbawiona realnych możliwości działania. W 2004 roku wystąpił z niej Ośrodek KARTA, już wtedy jeden z najistotniejszych graczy na polu społecznej archiwistyki, a działania rady ustały. Kolejna nieudana próba przywrócenia działalności tego organu nastąpiła w 2007 roku. Dopiero 2012 rok i finansowy kryzys w Ośrodku KARTA (Gluza 2012a, s. 335–336), a co za tym idzie – potrzeba jego odgórnego wsparcia, wywołały wśród elit rządzących zainteresowanie zjawiskiem społecznych archiwów w Polsce (Gluza 2012b; Czarnota 2016).

W jednym z rozdziałów wydanej przez Ośrodek KARTA w 2012 roku publikacji *Archiwistyka społeczna* ówczesny Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych Władysław Stępniański wyraził przekonanie, że archiwa społeczne są częścią narodowego zasobu archiwalnego, a więc są istotne dla archiwistyki polskiej po 1989 roku (Stępniański 2012). Kolejne lata przyniosły konkretne działania związane z takim stanowiskiem. Nowelizacja Ustawy z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, uchwalona 20 marca 2015 roku (DzU 2015, poz. 566),

zwłaszcza jej art. 43a, umożliwiła ogłaszanie przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych konkursów na finansowanie działań archiwalnych prowadzonych przez organizacje pożytku publicznego – wśród nich również archiwa społeczne (DzU 1983, nr 38, poz. 173 ze zm.)⁴. Tym samym archiwa społeczne oficjalnie (i realnie) znalazły się w kręgu zainteresowań państwowej służby archiwalnej, co niewątpliwie jest bardzo istotną zmianą w relacjach między tymi dwoma „archiwalnymi światami”. Do tej pory (listopad 2017 roku) ogłoszono i rozstrzygnięto cztery konkursy dotacyjne organizowane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Ogółem dofinansowano pięćdziesiąt pięć projektów na łączną kwotę niemal 2,2 miliona złotych (<http://www.archiwa.gov.pl>)⁵.

Należy zwrócić jednak uwagę na dwie kwestie związane z opisanymi wyżej konkursami. Pierwsza z nich to, wspomniana już przez Tomasza Czarnotę (2016; 2017), wątpliwość co do tego, czy obecny stan rzeczy utrzyma się w przyszłości – warto w tym miejscu zachować ostrożność i nie popadać w zbyt ni optymizm ze względu na fakultatywność tych konkursów. Znowelizowana Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach umożliwia bowiem Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych ich organizowanie, ale nie nakłada na nią takiego obowiązku. Kolejna warta podkreślenia kwestia to niepokojąco wysoka liczba wniosków odrzuconych z powodów formalnych w stosunku do wszystkich złożonych wniosków. W wypadku dwóch konkursów z 2016 roku (bez konkursu dotyczącego digitalizacji) stosunek ten łącznie wynosił 54 do 101, a w odniesieniu do konkursu z 2017 roku – 12 do 34 (<https://www.archiwa.gov.pl>). Może to oznaczać, że formalne przeszkody związane ze współpracą z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych i pozyskiwaniem funduszy w proponowanym trybie przekraczają możliwości dużej części organizacji społecznych, a samo przygotowanie wniosku od strony formalnej (nie wspominając już o merytorycznej!) wymaga uzyskania przez te organizacje wsparcia z zewnątrz – od innych, bardziej doświadczonych organizacji pozarządowych lub samej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

Warto w tym miejscu również krótko wspomnieć o tym, że temat archiwów społecznych pojawił się w trakcie obrad senackiej Komisji Kultury i Środków Przekazu, na które zaproszono między innymi dyrektora Fundacji Ośrodka KARTA. Komisja w opublikowanym w lipcu 2016 roku stanowisku na temat sytuacji archiwów doceniła rolę kulturotwórczą archiwów społecznych oraz wezwała do merytorycznego ich wsparcia ze strony archiwów państwowych i Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (<http://www.senat.gov.pl>). Wydarzenie to nie przyniosło chyba żadnych skutków, miało jednak znaczenie symboliczne – archiwistyka społeczna jako pewnego typu dziedzina praktyki dokumentowania przeszłości zyskuje na popularności, a informacje o jej istnieniu docierają nawet do najwyższych organów państwa.

4 Nie jest to jednak równoznaczne z tym, że jest to konkurs „dla archiwów społecznych”, ponieważ z jednej strony wśród beneficjentów znalazły się na przykład Kościoły i związki wyznaniowe, z drugiej zaś – nie wszystkie archiwa społeczne są prowadzone przez organizacje pozarządowe i nie wszystkie mają status organizacji pożytku publicznego.

5 Należy jednak zwrócić uwagę, że część zleceńbiorców to instytucje kościelne i organizacje pozarządowe prowadzące wyłącznie własne archiwa bieżące.

Obecność archiwistyki społecznej w świecie nauki

Powyższa analiza wskazuje, że tematyka archiwów społecznych w ostatnich pięciu latach zyskała w Polsce na znaczeniu. Oprócz działań Ośrodka KARTA i środowiska pomorskich archiwistów, powstawania sieci współpracy praktyków, zainteresowania ze strony administracji, zwłaszcza Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, należy także wspomnieć o rosnącej obecności archiwów społecznych w świecie nauki. Obecność ta objawia się w trzech głównych sferach. Pierwszą z nich jest coraz częstsze odnoszenie się do tematyki społecznych archiwów podczas konferencji naukowych (również studenckich), przede wszystkim z zakresu archiwistyki i historii (na przykład cykliczne Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, *Belliculum Diplomaticum*, Ogólnopolskie Zjazdy Studentów Archiwistyki). Drugim bardzo istotnym składnikiem obecności archiwów społecznych w nauce jest rosnąca liczba publikacji naukowych z tego zakresu. I choć do tej pory nie ukazała się jeszcze monografia dotycząca archiwów społecznych w Polsce, to wciąż przybywa wiele mniejszych publikacji, zwłaszcza artykułów w czasopismach i rozdziałów w pracach zbiorowych poruszających tę tematykę (por. na przykład: Sołtysiak 2013; Herba 2013; Czarnota 2014; Melon 2014; Ziętał 2014; Wiśniewska 2014; Żywulski 2014; Chorażyczewski 2015; Kowal 2015; Szumiło 2015; Wiśniewska 2015; Czarnota 2017; Wiśniewska-Drewniak 2017). Publikowane teksty dotyczą powyższej tematyki zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i opisując aktywność poszczególnych archiwów. Trzeci aspekt zainteresowania nauki archiwami społecznymi to ich pojawianie się w badaniach naukowych. Jest to jednak długofalowy proces. Wierzę, że jednym z milowych kroków w tym zakresie jest prowadzone przeze mnie dwuletnie badanie finansowane przez Narodowe Centrum Nauki – wielokrotne studium przypadku archiwów społecznych w Polsce (Wiśniewska-Drewniak 2016).

Głównym powodem mojego zainteresowania zjawiskiem oddolnego dokumentowania jest przekonanie, że jest to zjawisko ważne, i to nie tylko z perspektywy archiwistyki. Ta ostatnia zresztą (zarówno jako dyscyplina naukowa, jak i jako rodzaj działalności praktycznej) przechodzi w fazę antropologizowania się (Rosa 2008). Mówi się nawet o zwrocie społecznym, o którym Eric Ketelaar pisze następująco: „Nauczyliśmy się rozumieć, że archiwum nie jest tylko placówką służącą przechowywaniu, ale procesem, zapośredniczoną praktyką społeczną i kulturową” (Ketelaar 2017, s. 251). W tym klimacie archiwa społeczne powstają i są zauważane. Archiwa społeczne zostały nazwane przez Waldemara Chorażyczewskiego „dzieckiem swego czasu”, są „faktem i będą rozwijać się jako zjawisko. Są one bowiem koniecznością w epoce różnorodności, historii zantropologizowanej, wielości spojrzeń w przeszłość, wielości pamięci, mikrohistorii, poszukiwania takich przekazów źródłowych, w których odbija się mentalność człowieka. W tym sensie archiwa społeczne są dzieckiem swego czasu, fenomenem współczesnej nam kultury” (Chorażyczewski 2015, s. 22).

Archiwa społeczne budują i podtrzymują tożsamość (szczególnie lokalną, ale także na przykład mniejszości, przedstawicieli wybranych zawodów czy grup hobbystów), wpływają pozytywnie na rozwój lokalnej historiografii i patriotyzmu, przyczyniają się również do propagowania nowoczesnych tendencji w humanistyce.

Co najważniejsze – należy doceniać ich rolę w dbaniu o definiowanie, zachowanie i propagowanie dziedzictwa narodowego, zarówno lokalnego, jak i ponadlokalnego (Czarnota 2014, s. 133–135). W tym miejscu, w kwestii szeroko pojętej misji, nie różnią się od archiwów innych typów, tych bardziej „tradycyjnych” (Gilliland, McKemmish 2014).

W Polsce od pewnego czasu można dostrzec wzrost zainteresowania zjawiskiem oddolnego dokumentowania – ze strony zarówno władz archiwalnych, środowiska akademickiego, jak i samych społecznych archiwistów (przede wszystkim przez łączące środowisko działania Ośrodka KARTA). Duża liczba takich inicjatyw i liczne działania podejmowane przez środowisko oddolnych archiwistów oraz na nich nakierowane owocują coraz szerszą obecnością zjawiska oddolnego dokumentowania w polskiej rzeczywistości. Mimo to los poszczególnych archiwów społecznych jest niepewny. Wciąż powstają nowe, ale jednocześnie wiele z nich przestaje działać aktywnie, powoli się wygaszając – wraz z malejącym zaangażowaniem osób, które je tworzą. Ogromna część archiwów społecznych działa w ramach fundacji lub stowarzyszeń, co daje im możliwość ubiegania się o środki finansowe (zwłaszcza rządowe i samorządowe). Wraz z ostatnią nowelizacją prawa archiwalnego pojawiła się również możliwość otrzymania finansowego wsparcia od Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Organizowane w ten sposób konkursy są jednak fakultatywne (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych może z nich w dowolnej chwili zrezygnować), nieregularne, skomplikowane ze strony formalnej, a ponadto nie są planowane długofalowo. Lepsze rezultaty w kwestii polepszenia stabilności archiwów społecznych mogą dać konkursy małe, w których kwota dofinansowania jest niewielka, ale są one zaplanowane z wyprzedzeniem, społeczni archiwiści wiedzą, że taki konkurs będzie się odbywać na przykład co kwartał przez najbliższe trzy lata – i dzięki temu mogą lepiej zaplanować prace archiwum. W takim wypadku pomoc byłaby również łatwiej osiągalna dla mniejszych archiwów.

Warto także zastanowić się nad systemowym, długofalowym podejściem do poznawania zjawiska oddolnego dokumentowania. Z całą pewnością archiwa społeczne są teraz opisane lepiej, niż były kiedykolwiek. Jest to jednak zjawisko bardzo dynamiczne i jego naukowy opis nie nadąza za rzeczywistością. Tym bardziej dociekania na temat zjawiska tak powszechnego, a jednocześnie wciąż nierozpoznanego, powinny stać się obiektem zainteresowania nauki – nie tylko archiwistyki, ale również kulturoznawstwa czy socjologii.

Bibliografia

- Chorążyczewski Waldemar, 2015, *Archiwa społeczne jako fenomen kulturowy*, [w:] Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz (red.), *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa–Lublin.

- Czarnota Tomasz, 2011, *Komu są potrzebne społeczne archiwa?*, „Archiwista Polski”, nr 4 (64), s. 15–32.
- Czarnota Tomasz, 2013, *Problemy polskich archiwów społecznych za granicą*, [w:] Ludmiła Mazur, Janusz Łosowski (red.), *Arkhiv Rossi i Pol'shi: istoriya, problemy i perspektivy razvitiya = Archiwa Rosji i Polski: historia, problemy i perspektywy rozwoju*, Jekaterynburg.
- Czarnota Tomasz, 2014, *O archiwach społecznych i ich znaczeniu dla polskiego dziedzictwa narodowego oraz tożsamości lokalnej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 5 (7), s. 125–143.
- Czarnota Tomasz, 2016, *Oddziaływanie państwa na niepaństwowy zasób archiwalny w Polsce – od teorii do praktyki*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, nr 13, s. 291–308.
- Czarnota Tomasz, 2017, *O archiwistyce społecznej i jej możliwych drogach rozwoju*, [w:] Waldemar Chorańczewski, Agnieszka Rosa (red.), *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 5: *Archiwistyka uniwersalna, archiwistyka lokalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Flinn Andrew, 2007, *Community Histories, Community Archives. Some Opportunities and Challenges*, „Journal of the Society of Archivists”, nr 2, s. 151–176.
- Flinn Andrew, Alexander Ben, 2015, *“Humanizing an inevitability political craft”. Introduction to the special issue on archiving activism and activist archiving*, „Archival Science”, nr 4, s. 329–335.
- Flinn Andrew, Stevens Mary, Shepherd Elizabeth, 2009, *Whose memories, whose archives? Independent community archives, autonomy and the mainstream*, „Archival Science”, nr 9 (1–2), s. 71–86.
- Gilliland Anne, McKemmish Sue, 2014, *The role of participatory archives in furthering human rights, reconciliation and recovery*, „Atlanti”, nr 1, s. 79–88 – <http://www.iias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2014/Gilliland.pdf> [dostęp: 7 sierpnia 2017 roku].
- Gluzza Zbigniew, 2012a, *Odkrycie KARTY. Niezależna strategia pamięci*, Fundacja Ośrodka KARTA, Dom Spotkań z Historią, Warszawa.
- Gluzza Zbigniew, 2012b, *Dekada przed archiwistyką społeczną*, [w:] Katarzyna Ziętał (red.) *Archiwistyka społeczna*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.
- Herba Anna, 2013, *Działalność dokumentacyjna Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” w Sejnach*, „Archeion”, nr 114, s. 95–106.
- Ketelaar Eric, 2017, *Archival Turns and Returns*, [w:] Anne Gilliland, Sue McKemmish, Andrew J. Lau (red.), *Research in the Archival Multiverse, Social informatics*, Monash University Publishing, Clayton.
- Kowal Bogumiła, 2015, *Archiwum Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu*, [w:] Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz (red.), *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa–Lublin.
- Melon Maciej, 2014, *Archiwum Historii Mówionej Domu Spotkań z Historią i Fundacji Ośrodka KARTA*, „Przegląd Archiwalny IPN”, nr 7, s. 11–16.
- Rosa Agnieszka, 2008, *Archiwa między historią i pamięcią. Antropologizowanie archiwistyki*, [w:] Waldemar Chorańczewski, Robert Degen, Krzysztof Syta (red.), *Archiwa – Kancelarie – Zbiory*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Sobczak Anna, Kudosz Małgorzata, 2016, *Charakterystyka archiwów społecznych*, [w:] Katarzyna Ziętał (red.), *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.
- Sołtysiak Grzegorz, 2013, *Z doświadczeń pracy w Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL*, „Archeion”, nr 114, s. 77–82.
- Stępiak Władysław, 2012, *Część zasobu narodowego*, [w:] Katarzyna Ziętał (red.), *Archiwistyka społeczna*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.
- Szumilo Mirosław, 2015, *Zbiory Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL i ich znaczenie w badaniach nad historią Polski Ludowej*, [w:] Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz (red.), *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa–Lublin.

- Wiśniewska Magdalena, 2013a, *Postmodernizm a archiwa społeczne*, „Archiwista Polski”, nr 2 (70), s. 25–29.
- Wiśniewska Magdalena, 2013b, *Archiwum jako miejsce pamięci*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 4 (6), s. 137–148.
- Wiśniewska Magdalena, 2014, *Archiwum społeczne – archiwum emocji*, [w:] Waldemar Chorańczewski, Wojciech Piasek, Agnieszka Rosa (red.), *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 4: *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Wiśniewska Magdalena, 2015, *Funkcje archiwów społecznych*, [w:] Tomasz Czarnota, Marek Konstankiewicz (red.), *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Warszawa–Lublin.
- Wiśniewska Magdalena, 2016, *History of community archiving in Poland*, [w:] Fiorella Foscari, Heather McNeil, Bonnie Mak, Gillian Oliver (red.), *Engaging with Records and Archives. Histories and Theories*, Facet Publishing, London.
- Wiśniewska-Drewniak Magdalena, 2017, *Badania archiwów społecznych: w poszukiwaniu „lokalnych archiwistyk”*, [w:] Waldemar Chorańczewski, Agnieszka Rosa (red.), *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 5: *Archiwistyka uniwersalna, archiwistyka lokalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Ziętał Katarzyna, 2012, *Wstęp*, [w:] Katarzyna Ziętał (red.), *Archiwistyka społeczna*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.
- Ziętał Katarzyna, 2014, *Archiwa społeczne w Polsce*, [w:] Waldemar Chorańczewski, Wojciech Piasek, Agnieszka Rosa (red.), *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t. 4: *Nowa archiwistyka – archiwa i archiwistyka w ponowoczesnym kontekście kulturowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Ziętał Katarzyna (red.), 2012, *Archiwistyka społeczna*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.
- Ziętał Katarzyna (red.), 2015, *Archiwa społeczne. Modele współpracy z państwem*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa.

Akty prawne i dokumenty

- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, DzU 1983, nr 38, poz. 173 ze zm.

Źródła internetowe

- ATF, 2004, *Listening to the Past, Speaking to the Future. Report of the Archives Task Force*, London – <http://www.ceice.gva.es/documents/163449496/163453359/ArchivesTaskForce.pdf/58e8d636-af87-4588-ae48-e7f2f4ce6f66> [dostęp: 21 września 2017 roku].
- CADG, 2007, *The impact of community archives. Summary of independent research commissioned by the Community Archives Development Group (CADG)* – http://www.communityarchives.org.uk/wp-content/uploads/2014/05/CADG_-_PRINT_version.doc [dostęp: 21 września 2017 roku].
- Gilliland Anne, Flinn Andrew, 2013, *Community archives. What are we really talking about* – http://www.ccnr.infotech.monash.edu.au/assets/docs/prato2013_papers/gilliland_flinn_keynote.pdf [dostęp: 21 września 2017 roku].
- Giziński Piotr, 2016, *Przegląd pomorskich archiwów społecznych – podsumowanie projektu gdańskiego Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, SAP Oddział w Gdańsku*, Gdańsk – <http://sap.archiwapomorskie.pl/wp-content/uploads/2016/11/raport-z-archiwistyki-spoecznej.pdf> [dostęp: 20 września 2017 roku].
- Kudosz Małgorzata, Maciąg Anna, 2014, *Archiwa społeczne w Polsce. Wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w 2014 r. przez Ośrodek KARTA*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa – http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/badanie2014archiwspoleczne.pdf [dostęp: 20 września 2017 roku].

- Norgrove Katie, Mirchandani Sophia, Goddard Jocelyn, 2008, *Community Archives Landscape Research. A report for MLA and CADG* – <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20111013140017/https://research.mla.gov.uk/evidence/view-publication.php?pubid=950> [dostęp: 20 września 2017 roku].
- Wiśniewska-Drewniak Magdalena, 2016, *Community archives in Poland – multiple case study: description of the research project* – <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/3888> [dostęp: 21 września 2017 roku].
- Ziętał Katarzyna (red.), 2016, *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa – http://archiwa.org/as/as_img/uploaded/Archiwa_spoeczne_w_Polsce.Stan_obecny_i_perspektywy.pdf [dostęp: 20 września 2017 roku].
- Żywulski Łukasz, 2014, *Archiwum społeczne a lokalna społeczność w Raszynie*, „Biuletyn eBIB”, nr 6 (151) – <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/279/441> [dostęp: 7 sierpnia 2017 roku].
- http://archiwa.org/as_aktualnosci.php?str=1&aktualnosc=250#aktywna [dostęp: 21 września 2017 roku]
- http://archiwa.org/as_definicja.php [dostęp: 21 września 2017 roku]
- http://archiwa.org/as_karta_zasad.php [dostęp: 20 września 2017 roku]
- http://archiwa.org/as_kongres.php?menu2=Kongres [dostęp: 20 września 2017 roku]
- http://archiwa.org/as_siec.php [dostęp: 20 września 2017 roku]
- <http://sap.archiwapomorskie.pl/2017/06/07/gdanskie-historie/> [dostęp: 20 września 2017 roku]
- http://www.archiwa.org/as_baza_arch.php#/ [dostęp: 21 września 2017 roku]
- <http://www.archiwapomorskie.pl/wp-content/uploads/2016/11/program-FAP.pdf> [dostęp: 20 września 2017 roku]
- <http://www.archiwapomorskie.pl/wp-content/uploads/2016/11/zaproszenie-FAP.pdf> [dostęp: 20 września 2017 roku]
- https://www.archiwa.gov.pl/files/konkurs_lista_projektow_odrzuconych.pdf [dostęp: 21 września 2017 roku]
- <https://www.archiwa.gov.pl/pl/2-uncategorised/812-wyniki> [dostęp: 21 września 2017 roku]
- <https://www.archiwa.gov.pl/pl/aktualnosci/4363-konkurs-na-realizacj%C4%99-zadania-publicznego-%E2%80%9EWspieranie-dzia%C5%82a%C5%84-archiwalnych-2016-cz%C4%99C5%9BC4%87-ii-og%C5%82oszenie-wynik%C3%B3w> [dostęp: 21 września 2017 roku]
- <https://www.archiwa.gov.pl/pl/dla-uzytkownikow/wsp%C3%B3C5%82praca,-projekty,-dotacje/dotacje-ndap> [dostęp: 21 września 2017 roku]
- http://www.senat.gov.pl/gx/senat/userfiles/_public/k9/komisje/2016/kksp/stanowiska/stanowiskoarch.pdf [dostęp: 21 września 2017 roku]
- <http://www.unesco.pl/komunikacja-i-informacja/pamiec-swiata/polskie-objekty-na-liscie-pamieci-swiata/> [dostęp: 21 września 2017 roku]